

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยที่ใช้ระเบียบวิธีเชิงคุณภาพในการเก็บข้อมูลภายใต้กรอบของทฤษฎีสัญลักษณ์เชิงลู่เข้า (symbolic convergence theory) โดยการวิเคราะห์จินตสภาวะ (fantasy theme analysis) เพื่อศึกษาหาแรงบันดาลใจของคนในชุมชนแออัดคลองเตยที่เข้าร่วมโครงการขยะแห้งแลกต้นไม้และทราบรูปแบบการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม รวมทั้งทราบระดับการยอมรับนวัตกรรมว่าอยู่ในขั้นใด

ขั้นตอนการเก็บข้อมูลมีดังนี้

1. สัมภาษณ์เบื้องต้น ได้แก่ การเดินทางไปสำรวจเบื้องต้นที่ชุมชนแออัดคลองเตย และสอบถามรายละเอียดต่างๆของการดำเนินโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้จากเจ้าหน้าที่มูลนิธิศึกษาเอเชีย เพื่อทราบความเป็นมาและสภาพของการดำเนินการที่เป็นอยู่ในปัจจุบันและเป็นข้อมูลพื้นฐานในการวางแผนงานวิจัย

2. ทบทวนวรรณกรรม ผู้วิจัยทำการสืบค้นข้อมูลเบื้องต้นจากเอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้อง (documentary source) เพื่อหากรอบและประเด็นในการศึกษา

3. เดินทางไปที่ชุมชนแออัดคลองเตยอีกครั้ง เพื่อสอบถามข้อมูลเพิ่มเติมจากเจ้าหน้าที่มูลนิธิ รวมทั้งเข้าไปสังเกตการณ์การดำเนินโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้ ซึ่งช่วยให้สามารถเห็นภาพรวมของโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้และเป็นข้อมูลพื้นฐานของการนำมาวางแผนเก็บข้อมูล

4. เก็บข้อมูล ซึ่งได้ทำการเก็บข้อมูลโดยใช้ระเบียบวิธีเชิงคุณภาพคือ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) และการสนทนากลุ่ม (focus group discussion) มีรายละเอียดดังนี้

- 4.1 ให้เจ้าหน้าที่มูลนิธิศึกษาเอเชียนำผู้วิจัยไปแนะนำตัวกับผู้นำชุมชน คณะกรรมการชุมชน และคนในชุมชนบางส่วนเพื่อทำความคุ้นเคยกับคนในชุมชน

- 4.2 สนทนากลุ่มกับผู้นำชุมชน และผู้สูงอายุในชุมชน จำนวน 6 คนโดยใช้เทคนิคเส้นเวลา (time line) คือการสนทนากลุ่มกับผู้สูงอายุที่อยู่ในชุมชนมานานกว่า 10 ปีและผู้นำชุมชนจำนวน 6 คน โดยให้ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มช่วยกันเล่าประวัติความเป็นมาของชุมชนและเหตุการณ์สำคัญต่างๆที่เกิด

ชั้นในชุมชนตามลำดับเวลา ทั้งนี้เพื่อทราบประวัติชุมชน และข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของชุมชนเช่น เรื่อง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การศึกษา สาธารณสุข รวมทั้งให้ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มช่วยกันทำแผนที่ ชุมชนโดยใช้เทคนิคการวาดแผนที่ (participatory mapping)

4.3 เดินสำรวจชุมชนโดยใช้เทคนิค transects กล่าวคือการเดินสำรวจชุมชนตามถนน- ซอยต่างๆและแวะพูดคุยกับคนในชุมชนพร้อมกับเด็กและแม่บ้านในชุมชน 2 คนเพื่อให้เห็นภาพชุมชน เต็มรูปแบบ

4.4 สังเกตและสัมภาษณ์เชิงลึกแบบไม่มีโครงสร้างกับคนในชุมชนและเจ้าหน้าที่มูลนิธิ ลึกษาเอเซียอย่างไม่เป็นทางการโดยให้มีขอบเขตด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ด้านเศรษฐกิจและ สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนปัญหาต่างๆของคนในชุมชน รวมทั้งเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆของครัวเรือนใน ชุมชน เช่น เข้าร่วมกลุ่มเล่นไฟตอง แหงหวายเถื่อน ช่วยเหลาไม้เสียบลูกชิ้น ช่วยเลี้ยงเด็ก ร่วมรับประทานอาหาร ช่วยปลูก-ตัดแต่ง-รดน้ำต้นไม้ และเข้าร่วมโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้ รวมทั้งได้ขอพักอาศัยที่บ้านของสมาชิกในชุมชน 1 คืน รวมระยะเวลาที่ใช้ในการสังเกตประมาณ 2 เดือน (ระหว่างวันที่ 1 ธันวาคม 2542 ถึง 30 มกราคม 2543)

ขั้นตอนดังกล่าว เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับชุมชน ซึ่งเมื่อรวบรวมข้อมูลได้แล้ว ผู้วิจัยได้นำไป ให้ผู้นำชุมชนที่เป็น key informants อ่าน และขอข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ทั้งนี้เพื่อตรวจสอบ validity และ reliability ของข้อมูล

4.5 สนทนากลุ่มเพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้โดยการ คัดเลือกผู้ให้ข้อมูล (key informants) จากคนในชุมชนที่เข้าร่วมโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้มา 5 กลุ่ม ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งในการแสดงออกของคนต่างวัย (conflict of generation หรือ generation gap) จึงแบ่งออกเป็น 4 ประเภทคือ กลุ่มเด็กโตชายหญิง (อายุ 12-16 ปี) จำนวน 1 กลุ่ม กลุ่มแม่บ้าน* (อายุ 17-50 ปี) จำนวน 1 กลุ่ม กลุ่มพ่อบ้าน (อายุ 17-50 ปี) จำนวน 1 กลุ่ม กลุ่มผู้สูงอายุ ชายหญิง (อายุ 50 ปีขึ้นไป) จำนวน 1 กลุ่ม และกลุ่มคนในชุมชนซึ่งเคยร่วมโครงการรณรงค์ขยะแห้ง แลกต้นไม้แต่ปัจจุบันหยุดร่วมโครงการ (กลุ่มแม่บ้าน) จำนวน 1 กลุ่ม ขนาดของแต่ละกลุ่มคือ 7-8 คน ทั้งนี้ การกำหนดจำนวนกลุ่มนำมาจากหลักการวิเคราะห์ข้อมูลในทฤษฎีสัญลักษณ์เชิงลู่เข้าที่ว่า ข้อมูล ที่น่าเชื่อถือจากการสนทนากลุ่มมาจากการพูดเรื่องเดียวกันในการสนทนาถึง 5 กลุ่มจึงนับว่าเป็นเรื่องที่น่า นำไปรายงานได้ (Cragan and Shields, 1995)

* เนื่องจากหนุ่มสาวในชุมชนนี้แต่งงาน (โดยไม่ประกอบพิธี) และมีบุตรค่อนข้างเร็ว ดังนั้น หนุ่มสาวอายุ 17-18 ปี ส่วนใหญ่จึงมีครอบครัวแล้ว

4.6 เยี่ยมชมบ้านผู้ให้ข้อมูลแต่ละคนโดยเริ่มจากการพูดคุยเกี่ยวกับต้นไม้ที่ชาวบ้านแลง มาปลูก ทำความสนิทสนมคุ้นเคยโดยแวะเยี่ยมทักทายบ่อยครั้งจนสนิทสนมมากพอควรจึงค่อยๆ แทรก เนื้อหาในการคุยเข้าสู่โครงการวิจัยระยะแห่งแลงต้นไม้ ทั้งการพูดคุยและการสังเกตในขั้นนี้เพื่อให้ ทราบข้อมูลเชิงลึก และได้รายละเอียดของข้อมูลเพิ่มมากขึ้น ซึ่งนับได้ว่าเป็นการตรวจสอบความน่าเชื่อถือ ของข้อมูลแบบสามเส้า โดยวิธีการเก็บข้อมูลที่ต่างกัน (methodological triangulation) นอกจากนี้ การที่ผู้วิจัยใช้วิธีการดังกล่าวกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่เคยเข้าร่วมโครงการวิจัยระยะแห่งแลงต้นไม้แต่หยุด เข้าร่วมในปัจจุบัน เป็นวิธีการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลแบบสามเส้า โดยแหล่งข้อมูลที่ต่างกัน (data triangulation) อีกวิธีหนึ่งด้วย

คำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม

ในการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยจะเป็นผู้ทำหน้าที่ดำเนินการสนทนา เป็นผู้คอยซักถามและ จุดประเด็นการสนทนาตามแนวคำถามของการจัดสนทนากลุ่มที่เตรียมเอาไว้

แนวคำถามที่เตรียมไว้เพื่อเป็นแนวทางในการสนทนานั้น เป็นแนวคำถามที่ผ่านการพิจารณา ตรวจสอบแก้ไขโดยผู้ทรงคุณวุฒิ 3 ท่านได้แก่ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์และคณะกรรมการสอบ วิทยานิพนธ์ เพื่อให้เป็นประเด็นคำถามที่ได้รับคำตอบครอบคลุมประเด็นปัญหานำการวิจัย รวมทั้งมี ความเหมาะสมของการใช้ภาษา แล้วจึงไปทำ pre test โดยทดสอบกับกลุ่มเป้าหมายในชุมชนแออัด สวนพลูพัฒนา ซึ่งเป็นชุมชนแออัดที่มูลนิธิศึกษาเอเชียได้ดำเนินโครงการระยะแห่งแลงต้นไม้เช่นกัน ขั้นตอนนี้เป็นการตรวจสอบ validity ของแนวคำถาม

แนวคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่มมีดังนี้

ปัญหานำวิจัยข้อที่ 1 สถานการณ์การเข้าร่วมโครงการระยะแห่งแลงต้นไม้ของคนในชุมชนแออัด คลองเตยเป็นอย่างไร

แนวคำถาม

1. รู้จักโครงการระยะแห่งแลงต้นไม้ได้อย่างไร
2. มีใครชักจูงให้เราเข้าร่วมโครงการระยะแห่งแลงต้นไม้ เขาพูดอย่างไรบ้าง
3. เวลาที่เราพูดถึงละครหลังข่าว เรานึกถึงเรื่องอะไร เนื้อเรื่องเป็นอย่างไร ใครเป็น พระเอก นางเอก มีผู้ร้ายไหม แล้วถ้าให้เปลี่ยนเป็นละครเรื่อง "ระยะแห่งแลงต้นไม้" จะเริ่มเรื่องที่ไหน มี

เนื้อเรื่องอย่างไร พระเอก นางเอกทำไมจึงทำแบบนั้น ละครของพวกเรามีผู้ร้ายไหม ในชีวิตจริงเราจะให้ใครเป็นพระเอก นางเอก ผู้ร้าย พวกเราจับทำอะไร

4. คำขวัญของโครงการขยะแห้งแลกต้นไม้

ปัญหานำวิจัยข้อที่ 2 คนในชุมชนแออัดคลองเตยมีอะไรเป็นแรงบันดาลใจให้เข้าร่วมโครงการขยะแห้งแลกต้นไม้

แนวคำถาม

1. เรามีเหตุผลส่วนตัวอะไรที่ทำให้ตัดสินใจเข้าร่วมโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้บ้าง
2. เพื่อนบ้าน มีใครมาร่วมโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้ไหม เยอะไหม ทำไม
3. เคยได้ยินคนที่เขาไม่มาร่วมโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้พูดอะไรเกี่ยวกับโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้ไหม พูดว่าอะไรบ้าง อยากให้เค้ามาร่วมโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้กับเราไหม ทำไม
4. รู้จักมูลนิธิศึกษาเอเชียไหม ใครมีบทบาทเรื่องโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้มากที่สุดไว้ใจใครจึงได้เข้าร่วมโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้

ปัญหานำวิจัยข้อที่ 3 การเข้าร่วมโครงการขยะแห้งแลกต้นไม้ของคนในชุมชนแออัดคลองเตยผ่านกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับการยอมรับนวัตกรรมอย่างไร

แนวคำถาม

1. ถ้ามีนางฟ้ามานั่งอยู่ตรงนี้ แล้วมีพร 3 ประการให้เราขอได้ พวกเราจะขออะไรที่คิดว่าจะช่วยให้ชุมชนนี้ดีขึ้น
2. ตอนแรกที่ได้ยินเรื่องโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้ มีความคิดอย่างไร
3. ก่อนมีโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้ ทำอย่างไรกับขยะที่บ้าน
4. รู้สึกสนุก เบื่อ เหนื่อย กับการเก็บขยะไว้แลกต้นไม้บ้างไหมคะ
5. มีโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้อื่นที่ให้นำขยะไปแลกไหม (ถ้ามี)

เปรียบเทียบกับเราแล้วเป็นอย่างไร

6. ถ้ามีคนนอกชุมชนสนใจจะเข้าร่วมโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้และเขาถามพวกเราว่า เขาสนใจจะเข้าร่วมโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้ เขาต้องทำอะไรบ้าง พวกเราจะตอบเขาว่าอย่างไร

7. ขั้นตอนที่แล้วมา พวกเราคิดว่ามีอะไรต้องปรับปรุงใหม่ ทำไม อย่างไร
8. ให้พวกเราเป็นคุณครูจำเป็นตรวจงานโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้ เราให้คะแนนเท่าไรจาก 100 คะแนน
9. แล้วทำไมจึงให้คะแนนเท่า นั้น ชอบตรงไหนของโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้
10. ตอนที่คุณวินรบประกาศว่ามีโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้ขยะแห้งแลกต้นไม้ พวกเราเอาขยะมาแลกเลยทันทีหรือคะ

ปัญหานำวิจัยข้อที่ 4 ขั้นตอนการยอมรับนวัตกรรมขยะแห้งแลกต้นไม้ของคนในชุมชนแออัดคลองเตย เป็นอย่างไร

แนวคำถาม

1. ตอนนี้ชุมชนเรามีปัญหาเรื่องขยะใหม่ รุนแรงแค่ไหน
2. ทางชุมชนจัดการปัญหาเรื่องขยะอย่างไร ในส่วนตัวเราจัดการเรื่องนี้อย่างไร
3. เปรียบเทียบระหว่างก่อนหน้าที่จะมีโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้และหลังมีโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้ ในชุมชนเรามีความเปลี่ยนแปลงอย่างไร
4. จะเอาขยะมาแลกต้นไม้ ดิน ปุ๋ย หรือกระดาษไปถึงเมื่อไร
5. ตอนนี้ถ้าไม่มีโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้ จะจัดการกับขยะที่บ้านอย่างไร
6. พวกเราเข้าร่วมโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้บ่อยไหม
7. เคยนำเรื่องโครงการขยะแห้งแลกต้นไม้ไปคุยกับเพื่อนๆ กับคนอื่นๆ ในชุมชน หรือกับคนนอกชุมชนบ้างไหม อย่างไร
8. นอกจากโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้แลกเปลี่ยนของมูลนิชที่นี่แล้ว ยังมีโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้แบบเดียวกันนี้ที่ชุมชนอื่นหรือเปล่า รู้สึกอย่างไรกับชุมชนเหล่านั้น
9. ทำไมเดี๋ยวนี้คนในชุมชนนำขยะมาแลกต้นไม้ลดลง
10. ถ้าพูดถึงเป้าหมายของโครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้ในชุมชนเรา เป้าหมายคืออะไร คิดว่าเราไปถึงเป้าหมายหรือยัง ที่เหลืออยู่คืออะไร จะแก้ไขอย่างไร

จากแนวคำถามดังกล่าว ผู้วิจัยนำไปเรียงลำดับคำถามใหม่ โดยเรียงลำดับคำถามจากระดับบุคคล ไปสู่เพื่อนบ้าน ชุมชน โครงการรณรงค์ขยะแห้งแลกต้นไม้ และองค์กร (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ก)

การดำเนินการสนทนากลุ่ม

1. การสนทนากลุ่มประกอบด้วยบุคคลดังนี้
  - 1.1 ผู้วิจัยซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการสัมภาษณ์ (moderator) ถามคำถามและเป็นผู้นำตลอดจนกำกับการสนทนากลุ่มให้เป็นไปตามแนวทางของหัวข้อการศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูลชัดเจนละเอียดที่สุดในเวลาที่กำหนด
  - 1.2 ผู้จัดบันทึกคำสนทนา เป็นผู้ที่ย่อยจดบันทึกคำสนทนาและจดบันทึกการทำทางของสมาชิกผู้เข้าร่วมกลุ่ม เพราะการไม่พูดและนั่งเฉยๆอาจไม่ใช่การไม่มีความเห็น เพราะแววตา ท่าทาง เช่น การพยักหน้า ส่ายหน้า และสีหน้า ก็เป็นการแสดงออกถึงคำตอบได้ ข้อมูลส่วนนี้สามารถนำไปใช้ประกอบการถอดเทปข้อมูลได้
2. อุปกรณ์ในการรวบรวมข้อมูล ได้แก่ เทปบันทึกเสียง
3. อุปกรณ์เสริมเพื่อช่วยสร้างบรรยากาศ "การนั่งจับเข่าคุยกัน" ได้แก่ ขนม ของขบเคี้ยวเล็กน้อยๆ
4. สถานที่ที่จะจัดสนทนากลุ่ม ได้แก่ ห้องสมุดมูลนิธิศึกษาเอเชีย และ สนามหน้ามูลนิธิดวงประทีป ทั้งนี้เพื่ออำนวยความสะดวกแก่การเข้าร่วมสนทนาของสมาชิกกลุ่ม
5. ของกำนัลหรือของที่ระลึกสำหรับมอบแก่สมาชิกกลุ่มที่ได้สละเวลาอันมีค่ามาร่วมวงสนทนา
6. ระยะเวลาของการสนทนาประมาณ 2 ชั่วโมง (รวมระยะเวลาตั้งแต่ต้อนรับสมาชิกกลุ่มจนจบการสนทนา)
7. ดำเนินการสนทนากลุ่มเช่นเดียวกันนี้จนครบจำนวนที่กำหนดไว้

การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล

1. ข้อมูลที่อยู่ในเทปจะถูกถอดออกมาเป็นบทสนทนา (transcription) โดยละเอียดทุกคำพูดทุกบททุกตอนซึ่งจะช่วยให้อ่านแล้วเข้าใจและเห็นภาพบรรยากาศของการสนทนา
2. อ่านบทสนทนาที่ถอดเทปออกมาแล้ววิเคราะห์โดยการตีความหมายในรูปของการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ได้แก่ (1) ค้นหาสิ่งที่ปรากฏอยู่ในจินตสภาวะ หรือวิสัยทัศน์ร่วมกัน (2) ใส่รหัสของถ้อยคำในสารที่บ่งบอกถึงบทบาทของตัวละคร (characters) , การกระทำ (action) , สถานที่ (settings) (3) สร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน (rhetorical visions) จาก จินตสภาวะ รวมทั้งตรวจสอบว่า

จินตสภาวะ ที่ปรากฏเป็นใจความหลักหรือใจความรอง (4) ระบุแรงบันดาลใจ (5) โครงรูปแบบและขั้นตอน การตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม (6) ประเมิน rhetorical visions โดยการตั้งคำถาม (ดังได้กล่าวไว้แล้วใน บทที่ 2)

3. การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มด้วยการใช้ทฤษฎีสัญลักษณ์เชิงลู่เข้าได้แก่ การ จับประเด็นด้วยการสังเกตถึงความซ้ำ (redundancy) การเน้นย้ำ (intensity) และความคิดสร้างสรรค์ (creativity) ของข้อมูล

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอระเบียบวิธีวิจัยเพื่อหาคำตอบในประเด็นคำถามนำวิจัย โดยใช้ ทฤษฎีสัญลักษณ์เชิงลู่เข้า (symbolic convergence theory) เป็นแนวทางในการกำหนดระเบียบวิธีวิจัย ที่ใช้ในการศึกษาซึ่งมีชื่อว่า การวิเคราะห์จินตสภาวะ (fantasy theme analysis) จากการสนทนากลุ่ม (focus group discussion) และนำข้อมูลที่ได้มาทำการวิเคราะห์โดยการตีความหมายในรูปของการ วิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ซึ่งผลการวิจัยที่ได้เป็นอย่างไรจะได้มีการนำเสนอในบทต่อไป